

בענין זמני הלילה לשיטת רבינו תם ז"ל

ביום ראשון. משא"כ לר"ת שנימול עוד צאותו היום הואיל ואז עדיין ודאי יום הוא. ומרגל צפומיה דעלמא דזהו שיטת הגאונים המוצא בשו"ת מהר"מ אלכשקר (סי' ז"ו) והציאו הש"ך (יו"ד סי' רס"ו), דכן ס"ל דציה"ש מתחיל מיד אחר שנתכסה השמש מעייניו, והוצא עוד מזה צמח. והשתא קשה מנהגן של ישראל שלא המחיתו עד שיעור ד' מיל צמוצי שבת אלא הדליקו כבר בזמן מוקדם מזה, ועכ"ז לא קפדו לשבות ממלאכה בע"ש משקיעה"ת, כמו שמוצא בשו"ת חת"ס (או"ח סי' פ') ותיוק שיהי' נולד אז צימים הארוכים צוקף יום השבת כמעט חצי שעה אחר השקיעה הי' נימול ביום ש"ק הצא. וזהו לא כהגר"א ולא כר"ת, ונראה לכאורה דעשו "קקולי צ"ש וקולי צית הלל", דבר שא"א לומר דעשו כן, ומזהו לפרש מנהגן של ישראל זה שנהגו כמה דורות.

ובקודם שצוה לדבר בענין הג"ל, אפרש בקצירת האומר צמה שהארכתי כבר בספרי אור מאיר על הזמנים (פרק ג') לפרש על מה סמכו רבותינו לעשות דבר שנראה לכאורה כחמתי דסתרי, כי חלילה להרהר אחריהם לומר לאו שפיר עבדי. והנה לכאורה קשה על מה שהציא הגר"א סיוע לדבריו ציאוורו (או"ח סי' רס"א סק"ט) דציה"ש מתחיל תיכף אחר שקיעה"ת, והציא מספר יראים דס"ל כעין שיטתו אלא לדידי' ציה"ש הוא קודם השקיעה, וכתב עליו דזהו דומה לשיטתו רק שהוא מקדים עוד טפי, והקשה עליו דקשה לומר דכבר הכסיף קודם השקיעה. והשתא קשה למה לא הציא לסיוע מהגאונים דהם ממש כשיטתי, והי' ידוע לו כי הוצאו דבריהם בש"ך הג"ל. אלא הי' דבר פשוט לרבינו הגר"א דלא אול ששיטת הגאונים הואיל כי לדידי' כבר הוא ציה"ש אחר שקיעה ולהגאונים עדיין יום הוא אחר שקיעת עגולת החמה עד שגם שקעו זריחת קרני החמה. וכן הוצא בחי' הרשב"א (ריש זכרות) צסם תשובת רב האי גאון דלא מתחיל ציה"ש מיד אחר השקיעה אלא דהוא זמן של תוס' שבת בלצד, והוא זמן של טהר גזר"א ולא טהר יומא, וצין השמשות דכבר קידש היום מעצמו הוא בזמן מאוחר מזה, וכן הצאתי עוד בספרי משאר תשובת הגאונים. ועוד כתב שם הגר"א דג' שקיעות הם, שקיעת גוף השמש והוא ציה"ש דר' יהודה, שקיעת זריחת קרני השמש והוא לילה דר' יוסי אחר ג' רבעי מיל של ר' יהודה, ושקיעה הג' אחר ד' מיל דאז כבר יאלו כל הכוכבים. ושקיעה הב' דר' יוסי הוא סמוך לשליש שעה אחר שקיעת גוף השמש.

ויירר מזה מפורש צרמז"ס צהל' קידוש החודש (סוף פ"ב) דכתב דצ"ד מקדשין החודש צוקף יום כ"ט כל זמן שהוא ודאי יום, וכתב שם שהוא כל זמן שלא נראית אלא כוכב אחד, אמנם כשכבר נראו צ' כוכבים הוא ציה"ש ומושיצין למחר וכו'. ואין לומר דזה הזמן הוא סמוך מאוד אחר השקיעה, דהא א"א לראות הירח בחידושו עד שליש שעה אחר שקיעה"ת וכמו שהציא שם צוקף פי"ד. והסיבה לזה היא מחמת דמיד אחר השקיעה עדיין נשאר אור רב

ראיתי בספרי האחרונים ז"ל אריכות דברים לפרש מנהגן של ישראל בענין הדלקה צמוצי"ק עפ"י ר"ת, וכמו דס"ל כן רוב הפוסקים ז"ל וצחוס מרן המחבר והרמ"א דכן הילכתא כר"ת. וצחמת כן כבר ס"ל לרש"י ז"ל ריש זכרות צעמוד הא', וכמו שנדפס צש"ס הראשון שנת רמ"ה לפ"ק דצ"כ הוא אחר ה' מיל, אלא דר"ת הסביר זה דיש צ' שקיעות ואולי ס"ל רש"י כמו שהסביר הראב"ן. וידוע דמעולם לא נהגו לאחר יציאת השבת יותר מע"צ מינוטין (דקות) אחר השקיעה, וזהו רק אצל היחידים שממתינים לזמן של ע"צ מינוטין, אמנם צרוב הקהלות הק' נהגו להדליק צמוצי"ק זמן רב קודם לזה. ומוכן הדברים צקובץ הג"ל הוא דגם המקדימין מקיימין צזה את שיטת ר"ת, וזה אינו מחמת דס"ל דשקיעת החמה דגמרא צפסחים (צ"ג ע"ב) הוא מוקדם משקיעת החמה מתחת האופק, וכמו דיש מי דס"ל כן, וכבר הארכתי צמקום אחר להשיג על זה, אלא דסמכו על הרב מנחת כהן ז"ל דכתב כן לפרש את שיטת הר"ת, כמו שיצא כאן צס"ד.

וידוע מחלוקת הפוסקים ז"ל צפירוש הצרייתא דפרק צמה מדליקין (ל"ד ע"ב) דתניא שם, ואיזהו צין השמשות משתשקע החמה כל זמן שפני מורח מאדימין הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון ציה"ש הכסיף העליון והשוה לתחתון וזה לילה דברי ר' יהודה וכו', עכ"ל הגמ'. ומפורש שם צגמרא דזמן צין השמשות לר' יהודה אינו אלא ג' רבעי מיל. ופליגי צזהו הפוסקים אם הק' משתשקע החמה הוא שקיעת השמש מתחת האופק, ואז מיד מתחיל צין השמשות או אם מיירי משקיעה שניה שהוא צזמן מאוחר מזה, והטעם לשיטה השניה הוא ממה שהקשה ר"ת צספר הישר, והוצא צכמה מקומות צחוס', סחירת הסוגיות דר' יהודה צשבת ס"ל זמן לילה הוא ג' רבעי מיל אחר השקיעה וצפסחים הג"ל אמר דאינו אלא ד' מילין אחר שקיעה"ת. ותירץ שם דשתי שקיעות הם, שקיעה הראשונה היא כשרוצה החמה ליכנס צעוצי הרקיע והוא כשאין השמש נראית על הארץ כמו שאיתא בשו"ע (או"ח סי' רס"א סעי' ב') צשם הרמב"ן, ושקיעה שנייה היא ג' מילין ורבעי אחר זה. נמצא לדידי' דעד ג' מילין ורבעי אחר שקיעה"ת שהוא 58½ מינוטין הוא יום גמור ורק אז מתחיל ציה"ש.

ופליגי עליו כמה מרבותינו ז"ל, וכן האריך צזה הגר"א צציאוורו והגרש"ז צסידור שלו לחלוק על רבינו תם וס"ל דציה"ש מתחיל מתחילת השקיעה וזהו השקיעה דגמ' שבת הג"ל, והיא אותה השקיעה של ר' יהודה דפסחים. ולתירץ סחירת הסוגיות כתבו דלאת הכוכבים לדיני לילה הוא צרביית ג' כוכבים צינונים כמו דהוצא שם צשבת (ל"ה ע"ב) צהדיא, וצפסחים מיירי מהילוך אדם ציום שהולך כל זמן שיש מעט אור עד שיאלו כל הכוכבים, ולא מיירי שם מיזם ולילה לענין דיני תורה. נמצא לפי"ז דמיד אחר השקיעה הוא ציה"ש, וכיון דהוא ספק לילה אסור צמלאכה ותיוק הנולד צאותה השעה צין צערב שבת וצין צמוצי שבת נימול

צרכים שמעבד את ראיית הלכנה בחידושה מחמת מיעוטה, וכמו יום או יומים קודם ואחר המולד, שמכסה אותה אור השמש כל היום, וכן מחמת טעם זה של אור הגדול של השמש אין הכוכבים נראים באמצע היום חוץ מכוכב נוגה. מוכח מזה דלף אחר שקיעת החמה עדיין יום הוא לפי דעת הרמב"ם ז"ל. וכן איתא נמי ברמב"ם בפיהמ"ש סוף פרק צמה מדליקין לפי נוסחא דידן, דאחר צאת השמש עדיין יום הוא עד שנראים שני כוכבים. מוכח מכל זה לפי שיטת הרמב"ם דנמי ס"ל כהגאונים דלא מתחיל ציה"ש מיד אחר שקיעה"ת. ובספרי הג"ל הצאתי עוד מהראשונים דס"ל כן. ואחר שכתבתי דברים האלו לפני יותר מארבעים שנה הראה לי אז חכם א' שכבר כתב כן בספר מגן אבות מהג"ר מרדכי צנעט ז"ל על הסוגיא דשבת הג"ל, וכתב שם דאין הכונה בגמ' הג"ל לשקיעת גוף החמה אלא לשקיעת זהרורי החמה, ועד אז עדיין יום הוא. וצוה אתא שפיר מה שלא המחיתו במנצח שבת עד שיעור ע"צ מינוטין אלא מוקדם מזה, ועכ"ז לא החמירו משקיעת החמה להחשב זמן זה לציה"ש. דהם לא עשו כר"ת אלא כשאר הפוסקים, דלדיהו שקיעה הצ' שהזכיר הגר"א הג"ל לר' יוסי, על זה קאי הצרייחא של משתשקע החמה דר' יהודה.

והשתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר לענין זמן ציה"ש, שפיר אמרינן כזה דעבד כמר עבד דעבד כמר עבד. אמנם הרב מנחת כהן לא כתב כן לפרש שיטת לילה שהי' נהוג אז, וכתב שהם עשו עפ"י ר"ת וכמו שהוא ז"ל פירש שיטתו. ונמשכו אחריו כמה מהאחרונים ז"ל וכתובס הח"ח ז"ל צביאור הלכה שם צהל' שבת, וכמו דכתב בקובץ הג"ל. וכבר כתב עליו הפרי חדש בקונטרס צי שימשא שלא הניח לו המנח"כ להוסיף על דבריו. וצעני לא משמע לי לפרש כמו שפירש המנח"כ את ש"י ר"ת, והטעם דנלע"ד כן הוא מחמת מה שפירשו גם שאר מהראשונים ז"ל את ש"י ר"ת, שמוכח כן ממה שכתב ר"ת גופא בספר הישר שלו, ואפרש דברי צוה צס"ד.

בריש מאמר שני בספר מנחת כהן על צין השמשות כתב הרב ז"ל לפרש אם הג' רצעי מיל של ציה"ש והד' מיל צין שקיעה ללילה וצין עלות השחר לזריחה הוא נחשב בשעות שוות או זמניות. בתחילה הביא כמה ראיות שזמנים אלו הם בשעות שוות, אמנם לבסוף סתר את הראיות שהביא וכתב ד' ראיות שזמנים אלו תלויים על מציאות של אור וחושך, ואחד מהראיות שהביא הוא מפיהמ"ש של הרמב"ם צריש צרכות שכתב שעמוד השחר הוא האור הנוצץ צפאת מזרח קודם עלות השמש וכו' וטעם זה קרבת שטח אור השמש מן הקיטורים העצים העולים מן הארץ וכו' עכ"ל. ולצורך כתב המנח"כ דעל פי ראיות האלו מוכח דחשבון זמנים אלו תלויים על המציאות של אור וחושך, וכוה צריך לעשות החשבון ולא עפ"י שעות שוות. והוסיף לפרש כיצד עושה חשבון לזה למעשה, לידע צאיזו שעה מתחיל יום וצאיזו שעה מתחיל הלילה. ופירש שם דכיון דציוס הארוך צקין נמשך האור זמן רב אחר השקיעה משא"כ צשאר הימים דעגלל וצומן קריב כבר נחשך היום, מוכח דהחשבון של המציאות הוא על פי שעות זמניות, שהם שעות גדולות צקין ושעות קטנות צחורף הכל עפ"י אורך היום. ולפרש דבריו למעשה היאך יהי' צארץ ישראל שהזמן הוא ע"צ מינוטין צימים

צינונים כדאיתא צגמ' דפסחים הג"ל, יהי' עולה החשבון של הד' מילין עפ"י שעות זמניות צקין לזמן של פ"ד מינוטין וצחורף רק לזמן של ס' מינוטין.

ובדאי כאן להציא צמלואה מה שכתב הרמב"ם הג"ל. הרמב"ם ז"ל כתב צפיהמ"ש ריש צרכות וז"ל, עמוד השחר הוא האור הנוצץ צפאת מזרח קודם עלות השמש צכדי שעה וחומש שעה מן שעות "הזמניות", (ויש גורסים "שוות"), וטעם זה קרבת שטח אור השמש וכו' עכ"ל. וכן כתב צריש פ"ג דיומא וז"ל, וכשהי' רואה פני המזרח מתחילין להשתנות וכו', עכ"ל לענין זמן שחיטת התמיד אחר עלות השחר. והשתא ניחוי אן מהו הפירוש של שעות זמניות או שוות לענין שעה וחומש לפי הרמב"ם. בתחילה כדאי להציא שאר מקומות דהזכיר הרמב"ם ענין זה. הוא הזכיר שעות זמניות צריש צרכות צמשנה צ' לענין סוף זמן ק"ש, וכתב שם וז"ל, ודע כי כל השעות הנזכרות בכל המשנה הם השעות הזמניות וכו' עכ"ל, והם לפי אורך היום. וצפ"ג דפסחים לענין שיעור חימוץ כתב וז"ל, והוא שיעור הזמן שהוא שני חומשי שעה משעות השויה, עכ"ל. והנה יש לנו שעות זמניות לפי אורך היום ושעות שוות שאינם משתנות, כי שיעור חימוץ שוה בכל מקום וזמן. וכתב הרמב"ם צכת"י שלו צלשון ערבי לענין שעות זמניות של ק"ש וז"ל, סאעאת אל-זמאניה. והוא כמו זמניות צלשון הקודש. ובפסחים כתב הרמב"ם וז"ל, סאעאת אל-אסתוא, והוא כמו שעות שוות צלשה"ק. אמנם לענין עלות השחר שינה את לשונו וכתב וז"ל, סאעאת אל-אעתדאל, וזה לא זמניות של אורך היום ולא שעות שוות שאינם משתנים לעולם, ולכן לא כתב כאן רק שינה הלשון ממה שכתב צמקומות האחרים. והוא ליטנא של שעות צינויות, היינו שעות לפי יום צינוני שהוא יום תקופת ניסן ותשרי, והוא לפי עמידת השמש ציוס זה, וכמו שהביא הרמב"ם שם צסוף צבריו דוהו הגורם לאור צרקיע צומן מוקדם, ויצויר הענין כאן צס"ד.

ונחזור עוד הפעם להרב מנחת כהן ז"ל, שכתב עוד שם (פרק ה') דהרבה פעמים עשה נסיון לזמן לילה צמדינה שהי' דר שס, והוא צעיר אמסטורדס היושבת צמעלה 52.4 לצפון מקו המשוה. ופעמים רבות צימי ניסן ותשרי מצא ששם הזמן צין שקיעה"ת ללילה הוא ארבע חלקי שעה שהם 48 מינוטין, וראו אז כוכבים שלדעתו צודאי הם כוכבים צינונים. ופירש שם דזמן זה הוא לילה עפ"י ר"ת, דכיון דאזו רואים הכוכבים, כבר לילה הוא גם לר"ת הואיל ולא פליגי הפוסקים על סימן הכוכבים. ומזמן זה של 48 מינוטין, עשה חשבון לימי הקיץ ששם נתארך אז היום יותר משליש ומצא דהחשבון של שעות זמניות הוא 66 מינוטין. אולם לימים הקצרים לא הביא שם החשבון, ולפי דעתו שהחשבון הוא עפ"י שעות זמניות, צריך לומר לדידי' הזמן צחורף הוא 32 מינוטין אחר השקיעה, וצחורף יהי' אז זמן צה"כ לפי שיטתו. וגם לא דיבר שם מזמן עלות השחר כמה הוא קודם הנה"ת, שהוא שוה לזמן של לילה לר"ת אחר השקיעה, וכמו דאיתא צצרייחא דר' יהודה צפסחים, דתרווייהו הם ד' מילין שיעורו דעוצי הרקיע, וא"כ לפי הג"ל יהי' אז עלוה"ש 32 מינוטין קודם הזריחה.

והמנחת כהן שם לצסוף תמה על עזמו היאך אפשר שצ"י הזמן הוא 72 מינוטין, ובעירו שהרבה לנפוטו מא"י הזמן הוא קצר מאוד, וכתב דלא ידע לתרץ דבר זה. ונמשכו אחריו הרבה מהאחרונים ז"ל לומר דלילה לר"ת גם בשאר המדינות הוא כשנרואו כוכבים אפילו בזמן מוקדם מע"צ מינוטין, וכיון דנהגו עפ"י ר"ת לא החמירו מעיקר הדין להחשב ציה"ש מתחילת השקיעה אע"פ דלא המתינו לשבות ממלאכה צמוצי שבת עד ע"צ מינוטין. והמתמירין לא החמירו יותר מע"צ מינוטין הואיל וכבר אז היו נראים הרבה כוכבים צרקיע השמים. ואח"כ הביא המנח"כ לפרש דדרך אחר למה צמדינתו נראים הכוכבים כל כך בזמן מוקדם, וכתב משום צמדינתו משונה היא משאר מקומות הואיל והיא יושבת למטה מגובה קו הים, וכמו שצבירא עמוקה היא והחושך ממנה לבוא כדאיתא בשבת (ק"ח ע"ג), כן הוא גם צמדינתו דעל כן נקראת נידרלאנד - "ארץ השפלה". אמנם הפוסקים לא קיבלו תירוצו זה הואיל וגם צמקומותיהן דאינם עמוקה הקדימו הזמן של צה"כ. והטעם לזה דלא קיבלו תירוצו זה פשוט הוא, כי צבירא יש הר גבוה צמערב המכסה את האופק משא"כ צמדינתו שהאופק גלוי הוא ואינו מקדים השקיעה אלא איזו שניות כאשר ראיתי שם הרבה פעמים, הלכך מוכח דאינו תלוי בזה כלל. וצאמת גם צבירא נראים אלו הכוכבים בזמן שגראים בכל שאר המקומות, הואיל ואלו כוכבים שראו צאמטרדס הנ"ל הם אלו הנראים צגובה כיפת הרקיע, ושם אין חילוק אם נראים צמקום המישור או צמקום העמוק.

ולא זכיתי להצין היאך לפרש דברים אלו של הרב מנחת כהן ז"ל, כמו שאפרש צס"ד. הוא ז"ל הביא ארבע ראיות דכל הזמנים תלויים על המציאות של אור וחושך וכמו שכתב כבר הרמב"ם הנ"ל שהציאו. ולצסוף כתב שחשבון של המציאות הוא כמו חשבון של שעות וזמניות, שעות גדולות ציום הארוך צקיץ, ושעות קטנות ציום הקצר צחורף. נמצא לפי חשבון זה, דכזה צריך להיות החשבון שלו דרך משל צערי הצפוניות שאורך היום הוא מעט יותר מחצי אורך היום צירושלים צחורף. צירושלים דיש ע"צ מינוטין צימים צינונים כמו דאיתא צגמ' דפסחים הנ"ל, לפי חשבון זה של שעות וזמניות הזמן צחורף הוא ס' מינוטין. צעיר גייטסהעד (היושבת על מעלה 55) שאורך היום אז הוא רק כמו קצת יותר משני שליש היום צירושלים, זמן זה של ע"צ מינוטין צירושלים שהם ס' מינוטין צחורף, שזהו זמן של לילה לפי חשבון הנ"ל, צריך להיות רק קצת יותר מארבעים מינוטין אחר השקיעה, ודבר ידועה דהזמן עפ"י המציאות הוא כמעט כפליים מזמן ירושלים, כי צימים האלו נמשך אור היום זמן גדול יותר מצימים הצינונים שם. ועוד יותר, כיון דד' מילין צבוקר וצערב שווין הם, נמצא דגם זמן של עלות השחר צריך להיות שם רק מעט יותר מחצי שעה קודם הזריחה, דבר שגראה מן החוש דאינו כן, כי אז כבר יכול להכיר את חצרו מרחוק ד' אמות כמו שעה ושלש קודם הנה"ת. וכן מה שכתבתי לעיל, לפי דבריו צעירו אצמטרדס יהי' עלוה"ש רק כמו 32 מינוטין קודם הנה"ת, וידוע לכל דא כבר יש אור גדול מאוד.

ובודאי אמת הוא דהרצ מנחת כהן ראה כוכבים צינונים צאותה השעה וכמו שכתב, אצל הכוכבים הם אלו שגראים

צאמצע הרקיע צמקום "הנזית". וכבר כתבו התוס' צסוגיא דידן צשבת (ל"ה ע"א), דכזה גופא פליגי התנאים איזה כוכבים הם צינונים. וכמו כן פליגי גם הפוסקים ז"ל, אלא דהם פליגי אם אלו הכוכבים דכבר נראים צגובה הרקיע הם כוכבי הלילה או רק אלו הכוכבים שגראים גם צמערב. וידוע מה שכתב צקובץ שיעורים ריש פסחים, דהכוכבים הם סימן על סילוק האור, כי סילוק האור הוא הגורם דין לילה, כדכתב צקרא ולחושך קרא לילה ויהי ערב ויהי צוקר וגו'. וכיון דכתב ר"ת צספר הישר שלו דפני מורה מאדימין הוא צמערב, ולא כל דא המערב אלא מקום מושב החמה, והכי איתא שם ז"ל, ולא תימא משעת שרואה החמה ליכנס צרקיע דמיד מתחיל להאדים אלא משתשקע החמה שכבר נכנסו צרקיע ועברו צעוציו של רקיע והוא עדיין כנגד החלון ומשום שעדיין לא עבר חלונו ולא פסק חלונו ללכת אחרי הכיפה ומטיל זהורי' ומאדים "מושבו" וכו' עכ"ל ר"ת. ומושב החמה אין כל דא המערב אלא המקום ששקעה שם החמה, א"כ גם סימן הכוכבים לדיד' הוא צמקום מושב החמה, שהוא רק חלק מצד המערב וזמן מאוחר מאוד. וכן איתא צשלטי גבורים על המרדכי ריש פרק צמה מדליקין שכתב צשם רבינו יהודה החסיד והראצ"ה והאור זרוע דאלו כוכבים הם צמערב. וא"כ לא קשה מידי ממה שראה המנח"כ כוכבים כבר בזמן מוקדם, והוא מוקדם מזמן של 72 מינוטין צירושלים, כי כוכבים אלו היו צאמצע הרקיע והם נראים צירושלים כבר קצת יותר מחצי שעה שם אחר השקיעה. אולם אלו הכוכבים היוצאים צירושלים בזמן 72 מינוטין הם הכוכבים צמערב, וכוכבים אלו צאמת אינם יוצאים צאמטרדס עד 100 מינוטין או יותר אחר השקיעה צימים האלו, ומאוחר הרבה יותר צשאר ימות השנה.

ובזה שנהגו כן בזמן לילה צהרבה מקומות כמו שנהג גם המנחת כהן, תמוה מאוד לומר דזהו שיטת ר"ת, כי מוכח דלדיד' הזמן הוא מאוחר הרבה יותר. וא"כ לכאורה קשה כיון דלא עשה כפי ר"ת דס"ל דיש צ' שקיעות ואין ציה"ש מתחיל אחר שקיעה הראשונה, וצע"כ דס"ל כהחולקים על ר"ת, א"כ איך לא עשו הזמן שלאחר השקיעה מיד לדון אותו צצין השמשות, וידוע דתינוק הנולד אז צסוף יום השבת הי' נימול ציום שבת הצא, וכן הצאתי לעיל מהחצ"ס צשו"ת שלו, וא"כ דנו על אותה השעה עדיין כיום גמור. אמנם כבר כתבתי לעיל דאע"פ דלא עבדו כשי' ר"ת, אצל צודאי שפיר עבדי דהם עשו עפ"י שיטת הגאונים והרמב"ם ועוד, כאשר הארכתי בזה צספרי (פרק ג'). דהמנהג הי' כדעת השלישי צדיני ציה"ש, החולקים צין אשיטת ר"ת דזמן לילה הוא אחר שיעור ד' מילין, וחולקים נמי וס"ל דאחר השקיעה עדיין יום גמור הוא על זמן קצר, וכמו שהצאתי לעיל מהגאונים והרמב"ם ז"ל. וכתבתי לעיל דצספרי סוף פ"ג (עמ' קכ"ג) הצאתי דכן כבר כתב הג"ר מרדכי צנעט צספר מגן אבות על הסוגיא דפ' צמה מדליקין, וכתב טעם לזה למה אין ציה"ש מתחיל מיד אחר השקיעה אלא בזמן מאוחר קצת אחר זה.

והנה כל דברים הנ"ל הם תלויים על היאך לשער שיעור הג' רבעי מיל של ציה"ש ושיעור ד' מיל צצין לילה ויום ולהיפך. ודבר פשוט הוא דאין שום אדם משער זמן הג' רבעי מיל של ציה"ש דסוגיא דפ' צמה מדליקין בשעות

שיות או זמניות, אלא דתלוי על מידת החושך דקיצלו חז"ל, והוא משתנה כפי זמני השנה ומקומות העולם. ואע"פ דפליגי הפוסקים בזמן השקיעה, אין לומר לפי"ז דנמי פליגי אס הזמנים משוערים על פי המציאות או על פי חשבון של השעות, או שוות או זמניות. וכן כתב צביאור הגר"א (או"ח סי' רס"א ויו"ד סי' רס"ב) וכן הביאו שם צביאור הלכה, דכל אלו הזמנים משוערים לפי המציאות של אור וחושך ולא על פי חשבון השעות של חז"ל כגון שעות של סוף זמן ק"ש ותפילה, וכמו שכתב בס"ד.

ובדאי להביא עוד הפעם הגמרא דפסחים (ז"ד ע"א) דהוא המקור לזמן של שיעור ד' מילין מעלוה"ש עד הנה"ח וצין השקיעה עד זח"כ, דעל פירוש סוגיא זו תלוי הכל. בגמרא פסחים הנ"ל הובאה צריכתא דתניא וז"ל, רבי יהודה אומר עובי של רקיע אחד מעשרה יום, מדע כמה מהלך אדם ציוני ציוס (ציוני של תקופת ניסן ותשרי שהימים והלילות שוין - רש"י לעיל ז"ג ע"ב) עשר פרסאות (שהם מ' מיל), ומעלות השחר עד הנץ החמה ארבעת מילין משקיעת החמה עד זח"כ הכוכבים ארבעת מילין, נמצאת עובי של רקיע אחד מעשרה יום, ע"כ בגמרא. וכבר פליגי הפוסקים וז"ל כמה דקתני שמהלך אדם ציוס י' פרסאות, אי מיירי מיום שמתחיל מעלות השחר ונמשך עד זח"כ הכוכבים, והואיל ופסחים חשבון של ד' מילין של עובי הרקיע צדוקר ובערב הם נכלל בתוך חשבון של מ' מיל, לכן מהנה"ח עד שקיעתה שהם י"ב שעות ציוס ציוני אינו מהלך רק ל"ב מיל, וממילא חשבון של מיל הוא כ"ב מינוטין וחצי, ולכן ד' מילין הם שעה וחצי, וכן ה"י מתחילה דעת רבינו הגר"א וז"ל צריש דבריו. ויש דס"ל דהיום שמהלך צו האדם מ' מיל הוא מהנץ החמה עד שקיעתה, וחשבון ד' מילין של עובי הרקיע היא מחוץ לחשבון של יום שהוא י"ב שעות, ונמצא דמהלך צ"ב שעות מ' מיל ועולה חשבון המיל לח"י מינוטין, ולכן ד' מילין הם שעה וחומש שהם ע"ב מינוטין, וכן כתב הגר"א צביאורו בסוף דבריו בה"י חמץ (או"ח סי' תנ"ט) וכן הוא בשנות אליהו צריש מס' צרכות, והוא שיטת השו"ע והרמ"א דשיעור מיל הוא ח"י מינוטין.

וכתב התוס' רי"ד על מס' שבת (ל"ה) דאע"פ דפליגי חכמי ישראל וחכמי אומות העולם אס החמה הולכת למעלה מכיפת הרקיע צלילה או מתחת לארץ, והיינו דפירשו חכמי ישראל דהרקיע לגבי הארץ הוא כמו קליפה עבה שצביצ הפרי, וציוס הולכת החמה ממזרח למערב למעלה מן הארץ אבל מתחת הרקיע, וצלילה חוזרת ממערב למזרח למעלה מהרקיע ואינו נראית עוד מעל הארץ. וכיון דהרקיע הוא עב כמו הקליפה ירוקה החיצונית של אגוזים, צריכה החמה לעבור דרך שם אחר שלא נראית עוד על הארץ עד שהולכת מאחורי הכיפה והיא חושך גמור, ואותו עובי זה של הרקיע הוא שטח של הילוך ד' מילין צירושלים ציוס ציוני של ניסן ותשרי שהוא הזמן צין יום גמור ללילה גמור וכן צדוקר צין לילה ליום, וכל זמן דלא עברה החמה כל עובי הרקיע עדיין ניכר קצת אור בארץ.

והגמרא שם מיירי מיום ערב פסח צדצרי עולה לענין דרך רחוקה של פטור קרבן פסח וסבר דעובי הרקיע הוא אחד מששה ציוס, ומקשה עליו מדצרי ר' יהודה הנ"ל דקתני צצרייתא דאינו אלא אחד מעשרה ציוס. וצדוקר הביא

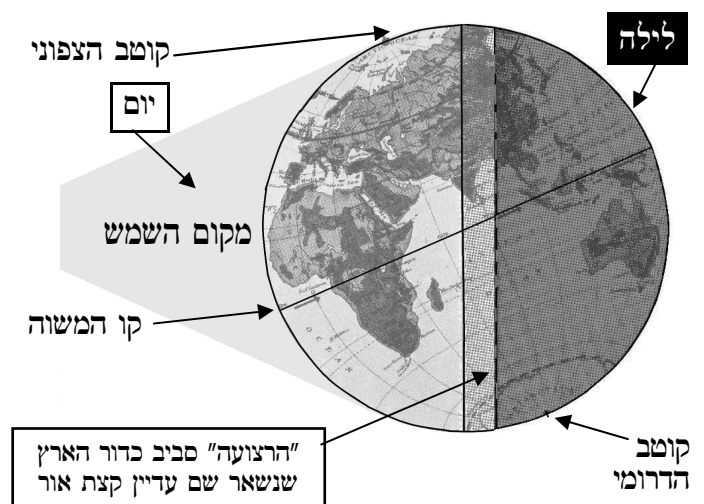
הגמרא שיטת אוה"ע דפירשו שהחמה הולכת צלילה מתחת לארץ, וצתחילת שקיעתה וכן קודם הזריחה אע"פ שאינה יכולה לזרוח על הארץ, אבל כיון שעדיין זורחת על האדנים העליונים (לשון הרמב"ם צמשנה א' דריש צרכות) עוד ניכר קצת אור גס על הארץ. ועל זה כתב התוס' רי"ד, דאע"פ דר"ת פירש הגמרא כחכמי ישראל ואיך גופא פירש כחכמי אוה"ע, להלכה אין כאן נפק"מ ציניהם דהשיעור לדצרי הכל הוא ד' מילין. והיינו אע"פ דפליגי צטעמא למה נשאר עדיין קצת אור בארץ, למעשה אין לנו לדון רק על אותו האור הנשאר בזמן ההוא אס הוא מן היום או מן הלילה, היינו או כולו או מקצתו.

ועל זמן עלות השחר כתב הרמב"ם על המשנה ריש פ"ג דיומא, שהוא בזמן "שפני המזרח מתחילין להשתנות". וז"ל או דהו שיעור האור לעלוה"ש לכל התנאים ומה דמתא צן שמואל שם צמתניתין צעי האיר כל המזרח עד צצחצרון הוא גזרה משום טעות, או צזה גופא פליגי תנאי, דר' יהודה צפסחים קאי כת"ק ציומא דצעי רק צרקאי ומתא צן שמואל פליגי וצעי שהאיר טפי מזה והוא זמן מאוחר מר' יהודה. וזהו מחלוקת צין המג"א והאליהו רצה צאור"ח ריש סי' פ"ט. אבל אין לומר דפליגי צשיעור האור בזמן ד' מילין לפני הנה"ח אס זהו צרקאי או האיר כל המזרח, דזה יהי' מחלוקת צמציאות דיכול לזאת לחוץ ולצבר ע"י הראיה. וז"ע דמשמע קצת דלהאליהו רצה זמן האיר "כל" המזרח הוא נמי זמן עלוה"ש של ד' מילין דפסחים, ונמצא לפי"ז דפליגי צמציאות. אולם צכל הפוסקים לענין התחלת היום אע"פ שהוא זמן של ד' מילין דפסחים, לא נזכר ליטא של ד' מילין אלא זמן של האיר המזרח צלצד.

והנה יודע אני שהרבה מיראים ושלמים הי"ו משערין זמן עלות השחר צשיעור הילוך ד' מילין צכל יום וצכל מקום צעולם צשעות שוות, שהוא תמיד ע"ב מינוטין לפני הזריחה לפי דעת השו"ע ורמ"א ששיעור מיל הוא ח"י מינוטין. ודבר תימא הוא, כי שיעור זה לא מתאים עם המציאות צרוב ימים וצרוב מקומות דצבר האיר היום קודם לזה. וזה ניכר היטב יותר צמקומות הרחוקות צצפון ודרום מקו המשוה, שצבר האיר היטב כל הרקיע כולה בזמן שעה וחומש לפני הזריחה. ואע"פ שגס צשאר מקומות כן הוא, אבל כיון דשם שיעור האור פחות הוא ממה שהוא צמקומות הנוטין, לא נראה זה לעין כל צמחמת אורות העיר המעכצין את הראיה. ולומר דלא הקפידה התורה על מידת האור והחושך אלא על הזמן של ע"ב מינוטין, ואפילו אס זה סותר סימני אור וחושך, זה אינו דהלל אמרה התורה ולחושך קרא לילה, וא"כ צלי חושך אינו לילה, ולא קאי זה רק על המדינות של אופק א"י צימי ניסן ותשרי, אלא צכל מקום וצכל זמן צעי שיעור שיה של אור וחושך, והחושך הנקרא לילה צירושלים רק אותו החושך נקרא לילה צכל מקום צעולם ולא קודם לזה צערב או מאוחר מזה צדוקר. ולא מצאתי שום פוסק האומר דחשבון של שעות שוות או זמניות הוא העיקר, אפילו אס זה סותר את המציאות. וממה שכתב המחצית השקל (סי' רל"ה ס"ק ג') דהזמן הוא שיה כי כן הוא מהלך השמש צגלגולה הוא שיה, מוכח דגם לדידי' א"א לסתור המציאות של הילוך השמש. ואמת כי כן הוא דהילוך השמש אינו משתנה, אבל נטיית השמש נשתנה כפי תקופות השנה, וכן ההילוך

משמנה כפי המקום בארץ, ולכן א"א לצל דבריו במלואם ולשער זה בחשבון של שעות שוות, אלא צריך לעשות החשבון לפי הילוך השמש בכל מקום וזמן.

וְיִדְוֶי אֵין בְּסוּגִיָּה הַנִּלְ דַּפְסָחִים. כָּל מְקוֹמוֹת בְּשָׁם שְׂמִדְבָּרִים בְּעֵינֵי הַזְּמַנִּים נִתְּנוּ לָנוּ חו"ל הַשִּׁיעוֹר בְּשָׁעוֹת, כְּגוֹן ק"ש עַד ג' שָׁעוֹת וּתְפִילָּה עַד ד' שָׁעוֹת וְכו', וְלֹא נִתְּנוּ לָנוּ הַזְּמַן בְּהִילּוֹךְ מִיֵּל לְזֶמֶר זֶמֶן ק"ש הוּא כְּדֵי הִילּוֹךְ עֶשְׂרֵה מִלִּין אַחֵר תַּחֲלִיל הַיּוֹם וּתְפִילָּה עַד כְּדֵי הִילּוֹךְ י"ג מִלִּין וְשִׁלֵּשׁ. (וְאֵל תַּקְשֶׁה מִמֶּה שֶׁאִמְרוּ בַּפְסָחִים מ"ו ע"א, דֹּאמַר ר' אֲבָהוּ אִמַּר ר"ל שֶׁשִּׁיעוֹר חִימוֹךְ הוּא מִיֵּל כְּדֵי שִׁלְךְ אִדָּם מִמִּגְדֵּל נוֹגֵא לְטַבְרִיא. כִּי י"ל בִּזְהָ ב' עֵינִים, חֲדָא זְהוּ מֶה שֶׁאִמְרוּ שֶׁ דִּזָּה גּוֹפֵא בִּלְהוֹדִיעַ לָן דְּשִׁיעוֹר מִיֵּל הִכִּי הוּא. וְעוֹד, דְּשִׁיעוֹר בִּזְהָ לְגַבֵּל וּלְתַפְלָה וּלְנִטִּילַת יָדִים ד' מִלִּין לַפְּנִי וּמִיֵּל א' לְאַחֲרֵיוֹ, וְזֶה בִּדְחֵי הוּא שִׁיעוֹר בְּהַרְחָק.) וְא"כ הֵכָּה לְעֵינֵי עֲלוֹת הַשָּׁחַר לְמֶה לֹא אִמַּר ר' יְהוּדָה דְּשִׁיעוֹר הַיּוֹם הוּא י"ב שָׁעוֹת, וְהַשִּׁיעוֹר בֵּין עֲלוֹה"ש לְהַנֶּה"ח הוּא שְׁעָה וְחֹמֶשׁ, וְכֵמוּ כָּל שָׂאֵר זְמַנֵּי חו"ל. וְאִזּוּ יֵהִי זְמַן זֶה מְשׁוּעַר אִזּוּ בְּשָׁעוֹת שׁוֹת אִזּוּ בְּשָׁעָה זְמַנִּיּוֹת כְּמוּ כָּל מְקוֹם בְּשָׁם. אֲמַנְסָה זֶה אִינוּ כּוֹנֵת הַשָּׁם שֶׁ, כִּי ר' יְהוּדָה לֹא מְדַבֵּר כָּל מְשִׁיעוֹר שֶׁל "הַזְּמַן" אֲלֵא מְשִׁיעוֹר "הַשָּׁטָח" שֶׁל עוֹבֵי הַרְקִיעַ, וְהֵינּוּ הַשָּׁטָח שֶׁהַחֲמָה עוֹבֵרַת בֵּין לֵילָה לְיוֹם בְּצוּקָר וְכֵן לְהִפּוּךְ בְּעֶרְב. וְשָׁטָח זֶה נִקְרָא בְּפִי חו"ל עוֹבֵי הַרְקִיעַ עַל פִּי חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל הַנִּלְ, אֲבָל הָאֵמֶת דָּגָם לְחֲכָמֵי אֻה"ע יֵשׁ שָׁטָח כֹּזֵה אֲלֵא דִלָּא הוּא בְּחוּךְ רִקִּיעַ שְׁמִים בְּמִקוֹם דְּאֵין הַשָּׁמֶשׁ נִרְאָה עוֹד מִן הָאָרֶץ, אֲלֵא הַשָּׁטָח הוּא מִתַּחַת הָאֹפֶק. אֲלֹס חו"ל לְפִי שִׁטָּתָם מִשְׁתַּמְשִׁים בְּלִשׁוֹן שֶׁל חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל, אֲבָל לְעֵינֵי הַלֵּכָה אֵין חִילּוֹק אִם הַשָּׁטָח הוּא בְּחוּךְ עוֹבֵי הַרְקִיעַ, אִזּוּ מִתַּחַת הָאָרֶץ וְכֵמוּ שֶׁהַבְּחִי לְמַעֲלָה מֵהַחוּץ ר"ד, וְנִרְאִית כִּרְעוּבָה שְׂסוּבָה אֵת כְּדוֹר הָאָרֶץ (כֹּזֵה).

וְהַנֶּה זֶה גּוֹפֵא בִּזְהָ הַבְּרִייתָא לְהַשְׁמִיעֵנוּ, דִּישׁ כְּעֵין רְעוּבָה סְבִיב כְּדוֹר הָאָרֶץ שְׁעוֹבְרִין בִּזְהָ הַלֵּילָה וְהַיּוֹם, וְזֹאת הַרְעוּבָה הִיא שׁוֹה בְּרַחֲבָה כָּל כְּדוֹר הָאָרֶץ. וְכֵא"ל בִּימֵים הַבִּינְיָנִים עוֹבְרִין שְׁמָה דְּרֵךְ יִשְׂרָאֵל וְלֹא בְּאַלְכֶסוֹן וְהַזְּמַן הוּא כְּדֵי הִילּוֹךְ ד' מִלִּין. וְכֵאֲשֶׁר יָמִים אֲפִילוּ בִּזְמַן עוֹבְרִין שֶׁם דְּרֵךְ אֲלֶכְסוֹן, וְהַטַּעַם לִזֶּה דְּכְדוֹר הָאָרֶץ עוֹמֵד בְּאַלְכֶסוֹן נֹגֵד הַשָּׁמֶשׁ, (וְעֵינֵי בִּזְהָ בְּפִירוֹשׁ הַסְּפּוּרָה בִּפְנֵי נֶה עַה"פ וְעוֹד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ וְגו'). בְּחוּרְךָ כָּל מֶה שֶׁהַשָּׁמֶשׁ יוֹרֵד מִתַּחַת

הָאֹפֶק נִתְקַבֵּר הָאֲלֶכְסוֹן דְּרֵךְ הִילּוֹכוֹ, וְלֹא מִתְרַבֵּה הַזְּמַן כָּךְ כְּמוּ בִימֵים הָאֲרוּכִים, וּבִקֵּץ כָּל מֶה שֶׁהַשָּׁמֶשׁ יוֹרֵד מִתַּחַת הָאֹפֶק נִתְגַּדֵּל הָאֲלֶכְסוֹן וּמִתְרַבֵּה הַזְּמַן עוֹד יוֹתֵר. אֲמַנְסָה בֵּין בְּחוּרְךָ וּבֵין בִּקֵּץ כִּיּוֹן דְּהוֹלֵךְ בְּאַלְכֶסוֹן הַזְּמַן מִתְאַרְךָ מִשְׁעָה וְחֹמֶשׁ שֶׁל יְמֵי נִיסָן וְתַשְׁרִי דְּהַשָּׁמֶשׁ הוֹלֵךְ דְּרֵךְ יִשְׂרָאֵל וְדְרֵךְ הָאֲלֶכְסוֹן יוֹתֵר גָּדוֹל הוּא מִדְּרֵךְ יִשְׂרָאֵל. וְכֵל זֶה בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל דְּקָאֵי עַל הַזְּמַן בִּימֵים הַבִּינְיָנִים כְּדֹאִיתָא שֶׁם בְּרַש"י, אֲבָל בְּשָׂאֵר מְקוֹמוֹת יִצְוָא מִזֶּה לְהֵלֵךְ בְּס"ד.

וְיִדְוֶי זְמַן סְבִיב כְּדוֹר הָאָרֶץ עַד שִׁיבֵעַ עוֹד הַפַּעַם בְּאֻתּוֹ מְקוֹם מוֹל הַשָּׁמֶשׁ שֶׁהִי שֶׁם אֲתִמּוֹל הוּא כְּמוּ כ"ד שָׁעוֹת, וְזֶה כּוֹלֵל סְבִיב הָאָרֶץ עַל הַקּוּטֵב שֶׁלּוּ וְגַם מֶה שֶׁהוֹלֵךְ חֶלֶק א' בְּשָׁם"ה מִסְבִּיב הַשָּׁנָה. וְחֹט הַסּוּבָה אֵת הַכְּדוֹר בְּאַמְנָעוֹ, הֵינּוּ בְּקוֹ הַמְּשׁוּהָ שֶׁהוּא מַעֲלָה הָאֲפֶס (0°), הוּא יוֹתֵר אֲרוּךְ מִחוּט הַסּוּבָה רְחוֹק מִשָּׁם, עַד שֶׁהַחוּט הַסּוּבָה הַכְּדוֹר בְּמַעֲלָה הַשָּׁשִׁים (60°) הוּא כְּחָצִי אֲרוּכּוֹ מִחוּט הַנִּלְ, (מְקוֹ הַמְּשׁוּהָ עַד הַקּוּטֵב הֵם תַּשְׁעִים מַעֲלוֹת). הִיקָף הָאָרֶץ בְּקוֹ הַמְּשׁוּהָ הוּא כְּמוּ 40 אֲלָף ק"מ, וְלְפִי שֶׁהַשָּׁמֶשׁ הוֹלֵךְ בְּשָׁעָה אֶחָת חֶלֶק כ"ד מִזֶּה נִמְנָא שֶׁהוֹלֵךְ בְּשָׁעָה אֶחָת כְּמוּ 1666 ק"מ. וּבִקּוֹ הַרוּחָב שֶׁל שָׁשִׁים מַעֲלוֹת שֶׁהִיקָף הוּא כְּחָצִי הַשִּׁיעוֹר מִמֶּה שֶׁהוּא בְּקוֹ הַמְּשׁוּהָ, הַשָּׁמֶשׁ הוֹלֵךְ רַק כְּמוּ 833 ק"מ לְשָׁעָה. נִמְנָא דְּהֵיילּוֹךְ דְּרֵךְ רְעוּבָה הַנִּלְ הוּא זְמַן יוֹתֵר אֲרוּךְ הַרְבֵּה, כִּיּוֹן שֶׁרַחֲבָה שֶׁל הַרְעוּבָה שׁוֹה כָּל מְקוֹם, וְהוֹלֵךְ יוֹתֵר לֹאֵט בְּמִקוֹמוֹת הַרְחוּקוֹת מִמֶּה שֶׁהוּא בְּאַמְנָע הָאָרֶץ. וְהַשָּׁתָא בִּזְמַן שֶׁהוּא כְּמוֹן לְאַמְנָע הָאָרֶץ, בִּימֵים בִּינְיָנִים הוּא שְׁעָה וְחֹמֶשׁ, וּבְאֻתּוֹת הַיָּמִים בְּשָׂאֵר מְקוֹמוֹת שְׁאִינִס בְּאֻתּוֹ רֹחַב הָאָרֶץ הַזְּמַן מִתְאַרְךָ יוֹתֵר מִטַּעַם שֶׁהַסְבִּיב שֶׁל כְּדוֹר הָאָרֶץ שֶׁם הוּא יוֹתֵר לֹאֵט. וּבְשָׂאֵר הַיָּמִים שְׁעוֹבְרִין דְּרֵךְ רְעוּבָה הַנִּלְ בְּאַלְכֶסוֹן מִתְרַבֵּה הַזְּמַן עוֹד יוֹתֵר. נִמְנָא דְּשִׁיעוֹר הַגְּמָרָא שֶׁל ע"ב מִיּוֹטֵינן שֶׁהַחֲמָה עוֹבֵרַת עוֹבֵי הַרְקִיעַ, הוּא כְּמַעַט שִׁיעוֹר זְמַן הַקָּטָן בִּיּוֹתֵר מֵהַשִּׁיעוֹר שֶׁבְּרֹב הַמְקוֹמוֹת שֶׁמִּתְאַרְךָ שֶׁם גַּם בִּימֵי נִיסָן וְתַשְׁרִי, וּמַכ"שׁ שֶׁבְּשָׂאֵר הַיָּמִים הַזְּמַן תַּמִּיד יוֹתֵר מִזֶּה. וְכֵבֶר כֵּתִב זֶה הַגְּמָרָא בְּהִדְיָא וְהוֹצֵא בְּצִיאָאוֹר הַלֵּכָה בְּסִי' רַס"א (דף ל"ג ריש ע"ב). וְכִיּוֹן דְּרוּחָב רְעוּבָה הַנִּלְ יָדוּעַ, וְהוּא חֶלֶק עֲשִׂירִי מִקוֹ הַסּוּבָה אֵת חֲצִי כְּדוֹר הָאָרֶץ שֶׁהוּא הַשָּׁטָח בֵּין הַנֶּה"ח לְשִׁקִּיעָה"ח בִּינְיָנִים וְתַשְׁרִי, וְאִם הָאוֹרֶךְ שֶׁל אֻתּוֹ הִקּוֹ הוּא לְמַשֵּׁל 17000 ק"מ (חֲצִי הִיקָף הָאָרֶץ שֶׁהוּא כְּמוּ 34 אֲלָף ק"מ) אִזּוּ אֲרוּךְ הִקּוֹ הַעוֹבֵר אֵת הַרְעוּבָה הוּא רַק 1700 מֵאָה ק"מ שֶׁהוּא אֶחָד מִעֶשֶׂר בִּיּוֹם בִּזְמַן, וְלָכֵן רֹחַב הַרְעוּבָה כָּל מְקוֹם הוּא 1700 ק"מ, אַע"פ שֶׁאִינוּ שֶׁם חֶלֶק עֲשִׂירִי שֶׁל הִיקָף הַיּוֹם כְּמוּ בִּזְמַן בִּינְיָנִים. וְיִכּוֹלִים לַעֲשׂוֹת חֶשְׁבּוֹן כָּל מְקוֹם וְזְמַן כְּמֶה זְמַן צָרִיךְ לַעֲבֹד שֶׁם אֻתּוֹת הַרְעוּבָה לְפִי מֵהִירוֹת סְבִיב הָאָרֶץ וְהֵיילּוֹךְ בְּאַלְכֶסוֹן.

וּבְמִטְעָם זֶה לֹא נֹזֵכַר בְּצִירִיתָא שִׁיעוֹר בְּזְמַן, כִּי אִזּוּ הִי כְּמוּ בְּשָׂאֵר שָׁעוֹת בְּמִתְנִיתִין דְּכֵתִב עַל זֶה הַרְמַז"ס צִרִישׁ מַס' בְּרִכּוֹת (מַשְׁנֵה ב') דְּכָל שָׁעוֹת בְּשָׁם"ה הֵם זְמַנִּיּוֹת. וְזֹאת לֹמַר כֹּאֵן בְּנִידוֹן דִּידָן דְּהַזְּמַן שֶׁל ד' מִלִּין בְּחוּרְךָ יֵהִי מִתְקַבֵּר, דִּזֶּה אִינוּ הוֹאִיל וּבְמִנְיָאוֹת מִתְאַרְךָ הַזְּמַן, וְכֵבֶר כֵּתִב כֵּן בְּצִדְדוֹר שֶׁל הַגְּמָרָא ז"ל בְּסִדְרֵי כְּנִיסַת הַשָּׁבָת, וְכֵתִב שֶׁם הַזְּמַן בְּטַבָּת עוֹדָף מַעַט עַל הַזְּמַן שֶׁל תַּשְׁרִי. וְיֵשׁ לְפָרֶשׁ זֶה בְּפַשְׁטוֹת דְּדֶרֶךְ מַשֵּׁל לְמֶה אִינוּ שָׁעוֹת זְמַנִּיּוֹת, הַיּוֹם הַקָּבֵר בִּזְמַן בְּתַקּוּפַת טַבָּת הוּא כְּמוּ עֶשֶׂר שָׁעוֹת מֵהִירוּחָה עַד

השקיעה, וציוס זה אורך היום בקו הרוחב של ששים מעלות הוא כמו שש שעות. והנה בא"י לפי חשבון של שעות זמניות הד' מילין של שעה וחומש מעלוה"ש יהיו אז כמו כשעה לפני הזריחה, ובמעלה הששים (60°) ציוס הקצר לפי חשבון זה הי' צריך להיות רק 36 מינוטין. והמציאות הוא בהפוך, כי שם במעלה ששים אז כשעה וחומש יש כבר אור רב ברקיע, בזמן שהוא חושך אפלה בא"י, וזה דבר שאין להכחיש וידוע לכו"ע, כי הזמן בין אור לחושך בא"י הוא תמיד קצר הרבה ממה שהוא במקומות האלו. ופשוט שא"א כלל לשער זמן זה בשעות זמניות שהוא מוכחש מן המציאות. וכל זה מוכח כן בעיקר רק צימים הקצרים, אבל גם חשבון של שעות שוות ג"כ הוא נגד המציאות, בין צימים צינונים באותו מקומות ומכ"ש בקיץ. ומחמת זה לא נזכר בדברי חז"ל ענין של שעות בסוגיא זו דפסחים הנ"ל אלא רוחב השטח של עובי הרקיע, ונתנו לנו את השיעור של רוחב השטח של רצועה הנ"ל שהיא עובי הרקיע כפי חכמי ישראל, כדי לעשות מזה חשבון בכל העולם כפי זמן העברה ברצועה זו.

וא"א לומר דהתורה לא הקפידה על סימני אור וחושך אלא בא"י צימים הצינונים, אבל בשאר הימים תלוי רק על הזמן של שעה וחומש צבוקר ושאר שיעורים בערב כלהלן, אע"פ דשיעור זה קוטר את המציאות. דהא דבר זה לא נזכר בשום פוסק דיש לילה בערב צלי שום כוכבים כלל, וצבוקר עדיין לילה הוא אפילו אם יש כבר אור גדול. ויותר מזה, בריש ברכות קתני במשנה א' דלילה הוא עד עלות השחר, ובמשנה ב' קתני דשיעור התחלת זמן ק"ש צבוקר אינו מעלוה"ש אלא מאוחר מזה, דאע"פ דכבר יום הוא כיון דאז עדיין זמן שכיבה לרוב צני אדם ואין צעין זמן קימה של רוב צני אדם, והוא משיכיר בין תכלת ללצן כמו שיבאר שם, צריך להמתין עד אותו הזמן. וא"כ לעולם תחילת זמן ק"ש שהוא מזמן משיכיר, הוא מאוחר מזמן עלוה"ש. ואם עלוה"ש תמיד תלוי על זמן קבוע של שעה וחומש, נמצא דהרבה פעמים יהי' זמן משיכיר קודם לזה בזמן שעדיין לילה הוא לכל דיני תורה, ויאל ממשול ממה דהוצא לק"ש רק שיעור צני על המציאות של משיכיר. וחז"ל לא הביאו זמן אחר לק"ש אלא על זמן משיכיר, ולא תלו זה על זמן קבוע אלא על המציאות, באשר זה תלוי על קימת רוב צני אדם הקמין ממטתם כשכבר נראית קצת אור, וידוע דקימת צני אדם עפ"י התורה תלוי על המציאות אע"ג דיש שינוי בזה לפי תקופות השנה.

ורפ"י צבוקר זמן עלות השחר תלוי רק על המציאות של זמן "שפני המזרח מתחילין להשתנות" לפי ליטנא דהרמב"ם ז"ל, שזה הזמן תלוי על העברת השמש דרך הרצועה שנקרא עובי הרקיע. ובאמת לא הזכירו הפוסקים שיעור ד' מילין צבוקר רק ליטנא של האיר המזרח הנ"ל. ויותר מזה, דמשמע מהגמרא ריש פרק אמר להם הממונה, דבתחילה לעולם הקדימו לשחוט את התמיד מיד כשנראית אור הראשון בעלות השחר והאיל והכהנים זריזים הם, רק כיון שפעם א' טעו באור הלצנה יש דס"ל דגזרו חז"ל להמתין קצת עד שהאיר עד חצרון. וגם אז עדיין תלו הזמן לא על כלי מדידת השעות (כגון כלי שעות של מים או חול) אלא על הראייה מה שכל יום עלו על הגג לראות תחילת סימני האור. וידוע דצירושלים כבר האיר המזרח בחורף קרוב

לשמונים או צקי קרוב לתשעים מינוטין לפני הזריחה. ואם יהי' השיעור לעולם רק בחשבון הזמן של ד' מילין שהוא ע"צ מינוטין לפי שיעור ח"י מינוטין למיל, נמצא דברוב ימות השנה ששחטו את התמיד בתחילת האור שחטו אותו צלילה ויהי' יוצא לצית השריפה. אלא אי אפשר לומר דהזמן משוער בשעות שוות או זמניות.

ובל זה צבוקר דאין לנו זמן אחר לתחילת היום חוץ מעלות השחר. משא"כ בערב דפליגי רבותינו הקדמונים ז"ל בזמן לילה של תורה, אם הוא שוה לשיעור החושך כמו שהוא בעלות השחר או פחות מזה הרבה. יש שמפרשים דזה הזמן של סוף יום של אלת הכוכבים הנזכר בפסחים לא מיירי מלילה של תורה, אלא זמן לילה של תורה הוא מוקדם מזה. ויש מפרשים כיון דנקט הש"ס שם בפסחים נמי ליטנא דאלת הכוכבים כמו בשאר דוכתי, מוכח דמיירי מוזמן לילה לדיני תורה. וכבר הבאתי למעלה קושית ר"ת בצפר הישר והוצא גם כמה פעמים בחוס', דהקשה שם סתירת הסוגיות, דבסוגיא דמס' שבת (ל"ד ע"ב) הוצא זמן ז'ה"כ ג' רבעי מיל אחר השקיעה, ובסוגיא דפסחים הנ"ל אינו לילה רק עד ז'ה"כ ד' מילין אחר השקיעה. ואדבר עוד הפעם בזה כדי להסביר עי"ז דברינו היאך לפרש דבריו למעשה.

ורפ"י ר"ת דשקיעה"ח דגמ' שבת אינה שקיעה"ח דגמ' פסחים, כי בשבת מיירי מסוף השקיעה ובפסחים מיירי מתחילת השקיעה. והיינו שמתחילת השקיעה עד ז'ה"כ הוא ד' מילין ומסוף השקיעה הוא ג' רבעי מיל, נמצא דג' מילין ורביע הראשונים אחר תחילת השקיעה הם עדיין יום גמור. וקודם לזה הביא שם ר"ת בריש דבריו, דכיון דהזמן של פני מזרח מאדימין שהוא סימן לצי"ה"ש הוא צמערב לעת ערב והוא רק זמן של פלגא דדנקי שהוא מינוט וחצי האחרונים של האדמימות, א"א לומר דתחילת בין השמשות מתחיל מיד בשקיעת החמה, דהא אז הזמן של מאדימין מאריך זמן גדול, אלא זמן ציה"ש מתחיל רק כשלא נשאר אדמימות ברקיע חוץ מאותו המקום ששקעה החמה גופא, שהוא בקצה המערב. וזהו מה שהציא השלטי גבורים על המרדכי בריש פ' במה מדליקין בשם ר' יהודה החסיד והאור זרוע והראצי"ה, דצעינן כוכבים צמערב (היינו צמקום ששקעה החמה), ואז הוה לילה לענין מולאי שבת וגם לענין תענית. והוא דבר פשוט דהכוכבים לפי שיטה זו הם צמערב, דכיון דהם סימן לסילוק האור צעי נמי המקום ברקיע ששם הוא סימן של סילוק האור. וידוע דזמן הזה הוא מאוחר מאוד, והוא הזמן דלא נשאר האור אפילו צמקום האחרון ברקיע כדאיתא בס' הישר. ויכול אני להעיד שראיתי בא"י במדבר מקום דאין שם אורות, דהסימנים ברקיע מתאיימים לזמן ע"צ מינוטין צימים צינונים, כמו שכתב ר"ת ושאר הראשונים.

ופ"ש דלפי שיטת שאר הפוסקים דזמן ז'ה"כ אינו מאוחר כל כך והוא כמו ג' רבעי מיל אחר השקיעה או מאוחר קצת מזה, החשבון צני רק על יציאת הכוכבים צעת ההיא ועל שיעור ההכסף באותו חלק ברקיע השמים דכיוונו עליו חז"ל, ולא צני על זמן קבוע שוה בכל עת ובכל מקום של ג' רבעי מיל שהוא לכל היותר רק ח"י מינוטין. וידוע דלפי שיטה זו הזמן בין השקיעה ללילה בא"י הוא לעולם קצר הרבה מהמקומות הרחוקים ממנו, דשם זמן הלילה

תמיד מאוחר הרבה בכל השנה, ולא ראינו ולא שמענו דעשו לילה במקומות גלוייחתינו כשליש שעה אחר השקיעה כשיעור הגמרא אלא המחיתו על ראיית הכוכבים שהוא הרבה זמן מאוחר מזה. ואפילו בא"י גופא יש חילוקים בין תקופות השנה. וא"כ למה אומרים לשיטת ר"ת דומן של שעה וחומש שהוא ע"כ מינוטין שזה בכל מקום ובכל זמן, ולשאר הפוסקים אינו שזה. ואע"פ דפליגי בענין ז' שקיעות כהנ"ל, למה לן לומר דפליגי נמי אם החשבון של חז"ל הוא עפ"י המציאות או עפ"י חשבון שעות שוות, והא' יש לנו הכלל דלריכין לקרב הסברות כל מאי דאפשר דאפשי מחלוקת לא מפשינן. וא"כ כמו לשאר שיטות כו"ע מודי שחלוי על המציאות, כמו כן לר"ת נמי הזמן חלוי על המציאות. ועוד, כיון דבבבאר כבר נהגו רבים דתחילת היום הוא כשהאיר המזרח, ולא השגיתו כלל על שיעור שחלוי על זמן קבוע אלא רק על האור ברקיע. א"כ כיון דבבבאר עובי הרקיע של ד' מילין אינו משוער בזמן קבוע בכל עת ובכל מקום, גם אותו עובי הרקיע צערב נמי אינו משוער בזמן קבוע בכל עת ובכל מקום, דהרי מצואר בבבבאר דפסחים הנ"ל דב' עובי הרקיע שוים הם, וכן מסתבר לומר.

ושמעת אומרים דמה דאמר ר"ת דלאת הכוכבים לענין לילה של תורה הוא בזמן ד' מילין, לא מיירי הוא ז"ל מא"י אלא ממקומו במדינת נרפת, וגם ראיתי דכבר כתבו כן באיזה מספרי האחרונים ז"ל. ולא זכיתי להבין דצריהם ולירד לעומק דעתם, דנראה לענ"ד דדבר קשה לומר כן מחמת שני טעמים. חדא, דאם באמת ה' ר"ת מדבר ממקומו צרפת דשם הוא ד' מילין, לא ה' ל' להקשות מסתירת הסוגיות ולתרוץ דש' שקיעות החמה, סוף שקיעה דמס' שבת שהוא ג' מילין ורביע אחר השקיעה דמס' פסחים. דכיון דמס' שבת איירי מא"י שהזמן מוקדם, אינו קשה ממס' פסחים דמיירי ממדינת נרפת, ולעולם אינו אלא חדא שקיעה, וכאן מיירי בא"י וכאן צרפת. ועוד, הלא כל הטורה צגמ' דפסחים שהצ"א צרייתא דר' יהודה הנ"ל הוא כדי להקשות על עולא דפירש דין דרך רחוקה של קרבן פסח בירושלים צערב פסח שהוא צימי תקופת ניסן, ואם ר' יהודה היה מיירי מנרפת לא ה' מקשה כלום על עולא דמיירי מירושלים. ועוד דס"ל לעולא דאדם מהלך ל' מילין ביום ועובי הרקיע הוא ה' מילין שיעור ז' שעות, ועל זה הצ"א בבבבאר דר"י דעובי הרקיע הוא רק ד' מילין שיעור שעה וחומש, ונדחה דברי עולא מחמת זה. ולכן לפי מסקנא זו מפרש הגמרא את דברי ר' יוחנן כר' יהודה והוא ע"ז מיל מן המודיעים לירושלים, ולא פליג ר' יוחנן על דברי ר' יהודה לענין שיעור עובי הרקיע שהם ד' מילין. ואי ה' ר' יהודה מיירי מנרפת איך ה' משוה דברי ר' יוחנן עם דברי ר' יהודה. אצל יתר מזה, דהלל עולא גופא שמיירי מירושלים וס"ל דלח"כ הוא הילוך ה' מילין אחר השקיעה, איך פליג על ר' יהודה דמס' שבת דג"כ מיירי מא"י וס"ל דלאת הכוכבים הוא רק ג' רבעי מיל אחר השקיעה, והיו ל' להש"ס להקשות משם ולא מר' יהודה דמיירי מנרפת. אלא פשיטא דגם ר' יהודה מיירי מא"י בין במס' שבת ובין במס' פסחים, ולכן הקשה ר"ת מסתירת הסוגיות.

והובא בשו"ע ג' זמנים ללילה כמו שיצא. ואע"ג דג' כוכבים צינונים הוא לילה מן התורה לכל דבר, וכן נקטינן

בש"ס צהדיא (שבת ל"ה ע"ב) דהם צינונים, עכ"ז גזרו הפוסקים (תר"י ריש ברכות) להחמיר לכל מילי דאורייתא להמתין עד שנראו ג' כוכבים קטנים אפילו מפוזרין מפני טעות. ולענין מוצאי שבת דלריך להמתין עוד יותר בשביל חוס' שבת, כתב בשו"ע דאין לעשות מלאכה עד שנראו ג' כוכבים קטנים רזופין. לכן להלכה למעשה רק למילי דרבנן בלבד כגון במוצאי תענית הוה לילה צג' כוכבים צינונים (או"ח סי' תקס"ב), לענין דיני תורה כגון ק"ש של ערבית זמנו הוא צג' כוכבים קטנים אפילו מפוזרין (סי' רל"ה), ולענין מוצאי שבת צריכין קטנים רזופין ולא מפוזרין (סי' רצ"ג). ולכן לר"ת כיון דלאת הכוכבים של ד' מילין מיירי מזמן יציאת ג' כוכבים של תורה כמו בגמרא דשבת דשם מפורש שהם צינונים, הואיל ובש"ס אין רק זמן אחד ללילה שהוא יציאת כוכבים צינונים, אין זמן זה שייך לנו למעשה אלא למילי דרבנן.

אולם למילי דאורייתא כיון דצעי כוכבים קטנים צע"כ הזמן מאוחר מע"כ מינוטין של ד' מילין, ומכל שכן שצריכין להמתין עוד יותר מזה במוצאי שבת דצעי רזופין. והיינו זמן מסוים בשביל כוכבים קטנים ועוד זמן חשוב בשביל חוס' שבת, דכתב על זה בחוס' ב"ה (ל' ע"א) ובשאר ראשונים שם, דחוס' שבת יש לו זמן חשוב ולא רק כל שהוא. והשתא כיון דנהגו עלמא להמתין במוצאי שבת רק עד ע"כ מינוטין ולא יותר, מוכח דזה אינו בשביל ר"ת הואיל ולדידי' צריך להוסיף כנ"ל. אלא יש לפרש המנהג כמו דאיתא בשו"ת מהרש"ג צח"א דזהו שיעור הגדול בקיץ במדינות מרכז אירופה לפי שיטות החולקים על ר"ת ונקטו כן לכל ימות השנה. וכן הנהיג החזו"א להמתין במוצאי שבת בכל השנה זמן של 45 מינוטין אחר השקיעה, ואע"ג דזהו זמן המאוחר רק באמצע הקיץ בא"י לא הקדים את הזמן בשאר הימים.

ועכשיו נבוא צס"ד לדבר היאך למעשה מחשבין את הזמן. ולעיל הבאנו את המנחת כהן ומה שה' קשה לי על מה שעשה לילה לר"ת בזמן מוקדם מאוד. וכתבתי דלר"ת הזמן במדינות הנוטות מקו המשוה הוא מאוחר מאוד. ואי ה' זה דבר זר לומר שנשאר האור ברקיע זמן רב אחר השקיעה במקום ששקעה שם החמה, כי כן הוא במדינות הצפוניות בלילות הקצרות דנשאר שם האור כמעט כל הלילה. וזכר אני צימי מלחמה הגדולה כשהייתי בגייטסהעד, ומחמת פקודת המלוכה ה' אז אסור להראות נרות מצחון וה' שם חושך אפלה מחוץ לבית, וה' נראית אז כל הלילה באמצע הקיץ אור בשיפולי הרקיע צין המערב למזרח דרך הצפון. וכבר הזכירו דבר זה רבינו הגר"א צביאורו (יו"ד סי' רס"ב) והגרש"ז צבידורו (סוף הגדה של פסח) דכן ה' במקומותיהם.

ובדן המחבר ז"ל בשו"ע או"ח הצ"א ז' חצונות לזמן לילה, חשבון אחד ללילה צסי' רס"א לענין קבלת שבת, וחשבון אחר צסי' רצ"ג לענין מוצאי שבת. לענין ערב שבת כתב מרן דעד ג' מילין ורביע (שהם ג"ח מינוטין וחצי אחר השקיעה) הוא ודאי יום, ומותר לעשות מלאכה עד העת ההיא, רק שצריך להקדים קצת מזמן זה כדי להוסיף מן החול על הקודש צעת שעדיין הוא ודאי יום. ולא התנה כלל שצריך להשגיח אם כבר נראים סימני הכסף ברקיע ואם כבר יצאו כוכבים, אע"פ שצאחות הזמן של ג' מילין ורביע

כבר הי' רוב כיפת השמים מלא כוכבים. לעומת זה צמולאי שבת לא הציג כלום מומן של הילוך ד' מילין אלא רק זמן של יציאת הכוכבים בלעד. ולכאורה נהפוך הוא לפי דרך המנחת כהן הג'ל, בערב שבת הי' לי להקדים לצדול ממלאכה עפ"י הופעת הכוכבים שלדעתו הם צאמנע השמים, אע"פ דלא הגיע הזמן של הילוך ג' מילין ורביע, וצמולאי שבת הי' לי להחמיר להמתין עד זמן של ד' מילין אע"פ דכבר ילאו הכוכבים.

אלא זה גופא ראי' דמין ז"ל פירש את הסוגיא כמו שכתבתי כאן. כי הי' ידוע לי' דלא נראים לר"ת כוכבי "הלילה" צא"י קודם גמר ע"צ מינוטין אחר השקיעה, וברוב ימות השנה הזמן מאוחר מזה. והוא צא"י אצל במקום גלויחיתו צח"ל הזמן מאריך תמיד יותר מע"צ מינוטין. והוא ניחא לפי דרכו של מין ז"ל דאול בשטת ר"ת כמו שפירש שם בזה"ל צ"ל. וכיון דלר"ת אינו לילה רק כשכלה כל האור בקצה המערב ונראים הכוכבים שצמערב, וכמו שהצאתי לעיל מהראשונים ז"ל, ניחא דבה"ל קבלת שבת לא חשש על כל הכוכבים שנראים כבר בתוך זמן של ג' מילין ורביע, דהואיל ואינם צמערב אינם כוכבי לילה לר"ת כיון דנשאר עדיין אדמימות רב צמערב. ופשיטא דמין ז"ל ראה צפת ת"ו בכל ערב וערב שכבר נתמלאו רוב השמים מהכוכבים בזמן שכתב עליו דעדיין יום הוא ומותר במלאכה בע"ש.

הלכך בערב שבת עד זמן הילוך ג' מילין ורביע צרור לן שתמיד עדיין יום הוא הואיל וא"א לראות אז את הכוכבים צמערב שהם סימני הלילה עפ"י התורה. והוא הזמן הקצר צא"י צימים הציונים. אצל בשאר הימים ובשאר המקומות גם אחר זמן זה עדיין יום הוא, ולכן כתב שם (בס"י רס"א) דציה"ש מתחיל ג' רבעי מיל קודם הלילה, ולא כתב יותר בפשטות דציה"ש מתחיל חיקף אחר כלות זמן של ג' מילין ורביע. דזה אינו, כי צרוב הימים עדיין יום הוא אפילו אחר ג' מילין ורביע כנ"ל. והנפק"מ בזה הוא חינוק הנולד סמוך לתחילת ליל שבת אחר ג' מיל ורביע, דפעמים עדיין יום הוא ונימול לשמונה בע"ש הואיל ועדיין הוא קודם ג' רבעי מיל לפני הלילה. ולענין מוצאי שבת לא הי' יכול לקבוע הזמן בהילוך ד' מילין, כי צרוב הימים עדיין לא ילאו כוכבי הלילה אלא מאוחר מזה הזמן, ולכן תלה הזמן לענין עשיית מלאכה רק על יציאת הכוכבים צמערב. ואין לומר דאם נראים כוכבים קודם זמן של ד' מילין מותר במלאכה צמולאי שבת, זה א"א לומר דא"כ הוא סותר מה שחלה הזמן צס"י רס"א רק על הילוך מיל. אלא דהי' ידוע לי' דא"א לראות בשום פעם ג' כוכבי "לילה" קודם זמן ע"צ מינוטין. ואכתוב עוד הפעם דזמן זה של הכוכבים לר"ת מתאים לזמן דכתב ר"ת בזה"ל בספר הישר (ס"י קפ"א) דאין ציה"ש מתחיל רק בסוף זמן של פני מורח מקדימין, שהוא רחוק מומן השקיעה והוא כשאנו מאדים אלא "מושבו" של החמה, והוא שטח קטן צרקיע צמערב במקום ששקעה החמה ושם הוא מקום הכוכבים.

יצא לנו דצין בערב לענין סוף היום (לר"ת ולס"ייעמו) וצין צבוקר לענין תחילת היום לדיני תורה, אין לנו אלא בערב הזמן דכבר לא ניכר עוד אפי' קצת אור סמוך למקום ששקעה החמה או צבוקר הזמן דמתחיל האור לזרות סמוך

למקום שיצא השמש אח"כ צעת הנה"ת. והוא קצת האור שסמכו עליהן לענין שחיטת התמיד (קודם הגזרה), והוא מידת האור דצעיין בכל הזמן ובכל המקומות. כי לא נוותה לנו התורה להשתמש לדברים אלו בכלי מורה שעות אלא להיות סומך רק על הראיה בלעד. וכן איתא צירושלמי ריש ברכות, עשה מלאכה (לפני מוצאי שבת) וראה כוכב א' חייב חטאת, ראה צ' כוכבים חייב אשם תלוי, ראה ג' כוכבים פטור (ולא נקט "מותר" בצביל תוס' שבת). ולא התנו לראות על זמן שעות שוות של ג' רבעי מיל או ד' מילין רק על הסימנים בלעד. הלכך מה שכתב הרב מנח"כ תמוה, ואילו ראה הסימנים צרקיע פה בזה"ל ק"ת לא הי' סומך לפי ר"ת על הכוכבים שראה צעירו צאמנע הרקיע ד' חלקי שעה אחר השקיעה. ובדרך זה צשי' ר"ת מתוך עוד כמה קושיות שהקשה שם צמנח"כ וכמו שהארכתי בזה צספרי. ויותר תמוה דצרי ציאור הלכה (ס"י רס"א) שהלך בדרך המנח"כ וכתב שצמדינתו הזמן "קצר" מצא"י, אחר שהציא את הגר"א שכתב בזה"ל דהזמן שם "מתאריך" הרבה יותר מצא"י, ומזה לפרש ולתוך דצרי הקדושים.

* * *

וידיע דצרי הלבוש (א"ת ס"י רס"ו) לענין חשבון שעות היום, דפליג על התרומת הדשן דס"ל דיום לענין שעות זמניות הוא מעלוה"ש עד צה"כ, והלבוש ס"ל דאינו אלא מהנה"ת עד שקיעה"ת. וצאמנע כבר פליגי בזה הראשונים ז"ל, הרמב"ן והרשב"א ועוד מהראשונים מחשבין מעלוה"ש עד צה"כ ורבינו פרץ ותר"י מחשבין מהנה"ת עד שקיעה הראשונה. ומחלוקת זה תלוי על סוף הזמן של שחיטת התמיד על מה דאמרינן דדס נפסל צשקיעה"ת, אם זהו שקיעה הראשונה שהוא השעה שאין נראית עוד על הארץ, או אם הוא סוף השקיעה בזמן צה"כ. וכיון דחז"ל תקנו תפלות כנגד תמידין, גם השעות זמניות של התפלות נקצבו לפי הקצבת התמידין. וכבר פליגי בזה תלמידי ר"ת, רבינו צרוך צספר הישר נקט דדס נפסל צצה"כ ורבינו פרץ (הוצא צתוס' וצחים נ"ו) ס"ל דנפסל בתחילת השקיעה מיתורא דקרא אע"פ דעדיין יום הוא שיעור ד' מילין, וכן כתבו תר"י ריש פ' תפלת השחר. ואע"ג דפליגי בכל שעות היום, כגון ד' שעות לזמן תפלה או תשע ומחצה למנחה קטנה, אמנם בזמן ו' שעות שהוא חלות אין נפק"מ הואיל ומצואר היטב צש"ס (כגון יומא כ"ח:) דחלות הוא צרגע שהחמה עוצרת ממורח למערב והאל עובר מצד מערב של הכותל לצד מזרחו. והוא הזמן שהוא צאמנע צין הנה"ת להשקיעה, וכן צין עלוה"ש לצה"כ. וכיון דזמן עלוה"ש לכו"ע הוא ד' מילין לפני הזריחה עפ"י חשבון הג"ל, א"כ צה"כ הוא נמי זמן שזה לזה אחר השקיעה והוא שיעור ד' מילין כנ"ל. אצל על זמן ג' רבעי מיל של הגר"א א"א לומר כן, דבזה הי' חלות מוקדם הרבה מומן הילוך השמש, שמפורש בזה"ל צש"ס דאינו כן. לכן לאלו דס"ל דלילה של תורה הוא זמן ד' מילין אחר השקיעה, יש להם חשבון שעות זמניות או מעלוה"ש עד צה"כ או מהנה"ת עד השקיעה. אצל להחולקים על ר"ת וס"ל דלילה הוא מוקדם מזה, צע"כ אין להם חשבון של שעות זמניות אלא מהנה"ת עד השקיעה.

אולם יש חילוק בזה צין שאר הדברים התלויים על השעות של שחיטת התמיד לצין סוף זמן ק"ש, וכמו שכתב המג"א

(ריש סי' נ"ח) דשאני סוף זמן ק"ש דלכו"ע מונים מעלוה"ש, והוא ממה שהציא רא"י מגמ' דריש ברכות. והטעם לזה משום דסוף ג' שעות של ק"ש לא תלוי על זמן שחיטת התמיד, דזהו רק בתפלה דתקנו כנגד תמידין ואין זה שייך לסוף זמן של ק"ש דתלוי על זמן קימה, וכמו שפירש החזו"א (או"ח סי' י"ג). אבל לענין חשבון של שעות היום שתלוי על זמן של דם נפסל בשקיעה"ח עדיין מחלוקת במקומה עומדת. לאלו דלעולם סוף היום אינו צ"ה"כ של ר"ת אלא מוקדם לזה, צ"כ אין להם אלא חשבון של שעות היום מהנה"ח עד השקיעה. כי כבר כתבתי דא"א לעשות החשבון עד זמן המוקדם של צ"ה"כ, דבזה יהי' זמן חלות מוקדם ביותר וזה א"א כנ"ל. וקאי על רוב בני אדם דאינם מקפידין על זמן ק"ש של ערבית להמתין עד לילה של ר"ת, אלא על זמן המוקדם של הגאונים או הגר"א. וממילא גם פלה"מ לדידהו הוא רק לפי חשבון של שעה ורביע זמניות לפני שקיעה"ח, והוא שיטת מרן ז"ל באו"ח סי' רס"ג (סעיף י"ד), וגם צסי' רל"ג שמוכח צ"י דאזל צסי' רבינו יונה ופליג בזה על הרמ"א.

אלא אפילו לאלו המקפידין לק"ש של ערבית על זמן ר"ת, בשלמא לענין תפלת מנחה מותר להם להתפלל עד צ"ה"כ כפי הכרעת הרמ"א צסי' רל"ג דפליג בזה עם מרן המהבאר, אבל לענין קבלת שבת שזמן המוקדם לזה הוא פלג המנחה, וזמן המאוחר הוא רק עד זמן חוס' שבת לפני צ"ה"ש, כיון דשני זמנים אלו של פלג המנחה של ר"ת שפעמים הוא אחר שקיעה"ח, וזמן קבלת שבת דידן דחוששין לדעת הגר"א הוא לפני שקיעה"ח, נמצא דסותרים זה את זה, והואיל וכבר נהגו להחמיר להקדים זמן מקוים לפני השקיעה כהגר"א ודלא כר"ת, א"א לקיים שניהם.

והטעם דא"א לקיים שניהם הוא משום דלר"ת כמו דמשערין זמן פלג המנחה שעה ורביע מוקדם הלילה דד' מילין, כמו כן אין צין השמשות מתחיל עד שקיעה השניה שהיא ג' רבעי מיל לפני לילה דד' מילין. ועל פי חשבון זה פלג המנחה הוא תמיד זמן הרבה לפני שקיעה שניה של צ"ה"ש. לא כן לדידן דמתמירין לפרוש ממלאכה בערב שבת כבר מלפני שקיעה הראשונה, ועוד יותר מוקדם מזה כמו רביע או שליש שעה קודם לזה מחמת חוס' שבת, לכן א"א לנו להקפיד על חשבון פלג המנחה הנ"ל הואיל ורוב פעמים כבר קבלנו עלינו באיסור מלאכה וא"א עוד להדליק נרות של שבת. ועוד יותר, אפילו לענין התפילה, לאלו דמקפידין להתפלל מנחה קודם שקיעה"ח, ג"כ א"א להקפיד על פלג המנחה המאוחר הואיל וברוב פעמים יבוא על פי חשבון זה להיות הזמן אחר השקיעה.

ואני יודע שהשתמשו בכמה חשבונות שונות היאך לקבוע זמן פלג המנחה לפי שיטת תרוה"ד הנ"ל. אמנם על פי האמת אין לנו אלא חשבון אחד בלבד, ואצא לפרש דברי צ"ח. ראיתי טבלאות שחשבון תחילת היום הוא מעלות השחר, וידוע דאין צוה מחלוקת הקדמונים דלכו"ע הוא בזמן ד' מילין לפני הזריחה. אמנם בזמן של סוף היום שהוא צאת הכוכבים פליגי קדמונים ז"ל, ואחד מזמנים האלו נקרא צפי העם לילה של הגאונים, והוא זמן מוקדם הרבה מזמן ד' מילין (וכבר כתבתי לעיל מזה), ונזכר דבר זה בצרכי יוסף (או"ח סי' רס"א) בשם הגינת ורדים והוא בזמן צ' או

ג' מילין אחר השקיעה. וצטללות האלו פלג המנחה הוא קודם השקיעה הואיל ועשו חשבון השעות מעלות השחר של ד' מילין עד צ"ה"כ המוקדם, ועי"ז נמי נקבע חלות שלהם שהוא זמן שש שעות זמניות זמן חשבו קודם חלות, וכבר כתבתי דזה מוכחש מכמה מקומות צ"ח. ויש עוד טבלאות דאע"פ דנקטו לסוף היום ג"כ זמן ד' מילין אחר השקיעה ועי"ז זמן חלות הוא מדויק לאמצע היום כמו להחולקין דמחשצין מהנך עד השקיעה, אבל דא עקא דהם משערין תחילת וסוף היום בשעות שוות תמיד בכל זמן ובכל מקום. ועי"ז ג"כ הרבה פעמים פלה"מ יהי' קודם השקיעה. וזה מזוי בזמן שמתאריך היום והוא שעה ורביע זמניות דפלג המנחה יותר משעה וחצי, ואז עדיין נשאר לפי דעתם זמן לילה של ד' מילין שעה וחומש אחר השקיעה. אכן כבר הארכתי לעיל דא"א לעשות חשבון כזה, והוא נגד גדולי הפוסקים, כי אין לנו אלא שיעורי אור וחושך שנתנו לנו חז"ל ומו"א, וא"כ כמעט תמיד פלה"מ לפי חשבון זה הוא אחר זמן המקובל להדלקת נר שבת, ולמעשה אין לנו לפי"ז רק חשבון של הלצושה. וממילא דזה נוגע גם לשאר הזמנים התלויים על שעות היום, חוץ מסו"ז ק"ש כמו שהבאתי לעיל. אכן לחשבון עליוה"ש גם לענין סו"ז ק"ש נחשב לפי האופק כמו לענין שאר דברים.

* * *

ובענין לענין באותו הענין של קביעת הזמנים, הואיל ודבר נחוץ הוא בארעא קדישא ת"ו שהיא מקום הרים וגבעות, ובפרט צעירנו קרית ספר ת"ו היושבת על ההר שרואין את השמש עוד ג' מינוטין אחר השקיעה. ויש צוה בלבד באשר רבים חושבים שתמיד הולכים בזמן צ"ה"ש לרבינו הגר"א ז"ל כפי שקיעת החמה הנראית לנו ולא כפי השקיעה האמיתית שהיא בזמן ששקעה מתחת האופק למי שעומד צמישור, ויש מקומות שרואים השקיעה במוקדם מחמת כיסוי ההרים ויש מקומות שרואים השקיעה בזמן שכבר נכנסה לתוך עובי הרקיע לבני המישור. והכי איתא צ"ח דשבת (ל"ד ע"ב) וז"ל הגמרא, ת"ר צין השמשות ספק וכו', ואזהו צין השמשות משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין הכסוף התחתון ולא הכסוף העליון צ"ה"ש הכסוף העליון והשוה לתחתון זהו לילה דצרי ר' יהודה וכו', ע"כ בגמרא. ואיתא שם בגמרא דלא כל זמן של פני מזרח מאדימין צ"ה"ש הוא אלא זמן פלגא דדנקא והוא מינוט וחצי האחרונים שמתחיל עם השקיעה, וזה סימן של התחלת צ"ה"ש. ומוכח מכאן דחז"ל נתנו לנו צ' סימנים לצ"ה"ש, זמן של משתשקע החמה שזהו תחילת השקיעה לפי דעת הגר"א, וגם סימני סילוק האור וקריבת החושך והם מינוט וחצי האחרונים של פני מזרח מאדימין וגמאך עוד כל הזמן שרק הכסוף התחתון ועדיין לא הכסוף העליון.

ובל זה ניחא אם זמן שקיעה"ח אינו סותר סימני חז"ל האלו, ויש לנו לבד מה יהי' אם שני זמנים האלו אינם מתחילים בזמן שזה כמו דאיתא בגמרא הנ"ל, אלא בזמן מוקדם או מאוחר מזה. כגון אללנו צראש ההר דנראה השמש גם מתחת האופק של המישור, ועדיין נראית השמש אפילו אחר דכבר נראים צריקע סימני החושך של צין השמשות לפי חז"ל. או להיפך כמו צירושלים דמתחת כיסוי הרים שוקעת החמה במוקדם קודם שיתראה שום סימן צין

השמשות צרקה. צה יש לחקור מהו העיקר, שקיעת החמה הנראית או סימני אור וחושך של חז"ל. וניחוי אכן, אי אמרין דהסימנים קובעין זמן ספק לילה, ומה שהזכירו חז"ל זמן משתשקע החמה, זהו כדי לידע כמה זמן של פני מורח מאדימין שייכים לצה"ש, עד שאמרו רק זמן של פלגא דדנקא האחרונים כששקעה החמה בעוצי הרקיע שייכים לצה"מ. ולא איכפת לן אם יכול לראות השמש כשכבר שקעה בתוך עוצי הרקיע, דלא השקיעה גורמת זמן ציה"ש אלא סימני חז"ל. וידוע כי השקיעה לתוך עוצי הרקיע גורמת הסימנים צרקה, ולא המקום שאדם עומד לראות משם השמש, היינו צמקום גצוע או צמקום נמוך, כי מקומו של האדם לא משפיע את החושך צרקה. אמנם אם אומרים שזמן צין השמשות תלוי על אדם הרואה את השקיעה, ואפילו כשכבר נראים הסימנים צרקה או עדיין הוא מוקדם מזה, עכ"ז השקיעה שאדם רואה היא קובעת הזמן של צין השמשות הואיל וראיית הסימנים אינם מעלים ומורידים, א"כ הכי הו"ל למימר צצרייתא הנ"ל, איזהו צין השמשות משתשקע החמה עד שהכסיף העליון, הכסיף העליון והשוה לתחתון זהו לילה דצרי ר' יהודה וכו', ותו לא, ולמה הזכיר לנו חז"ל סימן של מאדימין והכסיף התחתון דאינו קובע

כלל את הזמן. אלא מוכח דרך הסימנים גורמין ולא שקיעה הנראית. ואל תקשו היאך יכול להיות להסתפק צמק לילה ועדיין השמש זורח כנגדו למי היושב על ראש ההר. וכל הקושיא הוא רק להגר"א דמתחיל צין השמשות לדידי' מן השקיעה. והגר"א גופא צביאורו לשו"ע (או"ח סי' רס"א אות ט') מציא לסיוע לי' משיטת היראים, ואע"ג דציה"ש שלו הוא קודם השקיעה צומן שהחמה זורחת כנגדו, מנא הגר"א ששיטה זו היא היותר קרובה לשיטתו. ולא הי' דבר זה קשה להגר"א דכבר יש ספק לילה ועוד החמה זורחת. אלא הקשה הגר"א על היראים רק מחמת דלא מסתבר לי' לומר דכבר הכסיף חלק מהרקיע קודם השקיעה. ולפי כל הנ"ל אין לנו רק שקיעת החמה של המישור שנקראת שקיעה האסטרונאמית, ושקיעה השני' שגדפסו צאיזו לוחות טעות הוא ואין לסמוך על זה כלל. ואפילו להחמיר צה רק לחשבון ג' רצעי מיל עד הלילה, הא ידוע דמה שרואים החמה כשכבר נכנסה בתוך עוצי הרקיע, לא מתאחר צה ראיית הכוכבים של הגאונים, הואיל והם אינם על האופק אלא מלמעלה צאמצע השמים, ושוה הראייה צה צין לעומד צמישור או על ההר או צעמק.

הציור של כדור הארץ בעמוד ה' שהובא לפרש ענין של הרצועה סביב כדור הארץ שהבאתי לעיל, הוא ממה שעשיתי כבר בספרי לפני יותר מארבעים שנה, ושם הוא יותר באריכות עם עוד שאר ציורים, ועיין שם בסוף הספר.